

Черняк Оксана Павлівна

м. Луцьк,

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ОСУД ЯК ЗАСІБ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ

У наш час термін “маніпуляція” зустрічається в усіх сферах суспільного життя. Його не можна обминути, говорячи про суспільну взаємодію людей. Маніпулятивна функція спілкування передбачає приховане управління поведінкою й емоційним станом співбесідника за допомогою провокаційних стратегій, так як маніпуляція – це навмисне та приховане спонукання іншої людини до переживань певних станів, прийняття рішень та виконання дій, які необхідні ініціатору для досягнення власних цілей [Сидоренко 2004, с. 80]. Оскільки будь-яка комунікація маніпулятивна [Байков 1996, с. 14], у спілкуванні люди завжди ненавмисне чи навмисне програмують поведінку іншої людини.

Увага багатьох учених сконцентрована на дослідженні маніпулятивних функцій оцінних висловлень. Проаналізовані мовні механізми маніпуляції адресатами в емотивному дискурсі (Я.В. Гнезділова), досліджені маніпулятивні стратегії в рамках конфліктноспрямованих стратегій, що сприяють вираженню ревнощів (Г.М. Кузенко), розглянуто мовну парадигму маніпулятивної гри в рекламі (В.В. Зірка), досліджено емпатію як ефективний інструмент маніпуляції партнером по спілкуванню (Козяревич Л.В.). Однак маніпулятивний вплив висловлень осуду не був предметом окремого дослідження.

Мета статті – розглянути і проаналізувати маніпулятивні стратегії мовленнєвого акту осуду в англomовному художньому дискурсі. Досягнення мети передбачає розв’язання наступних завдань: розкрити суть маніпулятивного впливу мовця на адресата при вираженні осуду; виокремити маніпулятивні стратегії осуду; проаналізувати тактики досягнення цих стратегій.

У висловленнях осуду комуніканти нерідко прагнуть досягнути цілей, які не завжди відкрито можна визнати – реалізація цих цілей суперечить системі етичних норм соціальної взаємодії. Для реалізації таких соціально неприйнятних цілей як прагнення поставити співбесідника в незручне становище, примусити його виправдовуватися, отримати інформацію, яку через якісь причини не можна вимагати відкрито, привернути увагу до певного питання тощо, не існує якихось конвенціалізованих мовленнєвих актів. Осуд в маніпулятивній функції дозволяє мовцю стимулювати дії співбесідника таким чином, щоб останній не здогадався про це або не мав можливості заперечувати проти спроби впливу на нього. Маніпуляції здійснюються комунікантом приховано, неявно і результатом маніпуляції є саме одержання вигоди для себе за рахунок іншого, який не усвідомлює цього [Зірка 2005, с. 12].

Характерним є те, що більшість мовленнєвих актів осуду в маніпулятивній функції є непрямими. Тенденція переваги неконвенційного непрямого осуду дає мовцю можливість звільнитися від відповідальності за свої слова, “заховатися” за буквальним значенням висловлення. Це обумовлює реалізацію маніпулятивної функції осуду, яка базується на специфіці почуття провини. Соціальна функція провини – почуття, яке викликає осуд, – полягає в регулюванні поведінки іншої людини. За допомогою навіювання почуття провини люди здатні передбачати і контролювати вчинки своїх комунікативних партнерів. Маніпулятивна функція передбачає захоплення змістового простору комунікації для того, щоб нав’язати свою комунікативну стратегію і своє бачення реальності [Кузенко 2006, с. 18]. Я.В. Гнезділова зазначає, що емотивний дискурс є маніпулятивним у випадку, коли промовець здатен керувати аудиторією таким чином, що впливає на її погляди, емоції та максимально наближує їх до його власних цілей [Гнезділова 2007, с. 14].

Специфіка маніпуляції з точки зору структурованості мовленнєвої поведінки проявляється в складності структури маніпулятивної стратегії, а не в конкретному наборі мовленнєвих дій чи способів її реалізації. Іншими словами, маніпуляція – специфічна структура, яка може мати різне наповнення залежно

від конкретних умов. Це дозволяє зробити висновок про відсутність якихось особливих тактик маніпуляції. Будь-які комунікативні тактики (як ті, що соціально схвалюються, так і ті, що порушують етичні норми) можуть набувати маніпулятивного характеру при використанні їх у структурі маніпулятивної стратегії, контекстом якої задається однозначне розуміння мовленнєвих дій як маніпулятивних.

Якщо маніпулятор прагне використовувати осуд іншої людини як засіб досягнення своєї мети або одержання вигоди для себе, тоді він вибудовує маніпулятивні стратегії, які передбачають певний інтерес, як-то:

- отримати психологічну підтримку (освідчення в коханні, вираження співчуття, жалощів тощо);
- отримати інформацію, яку за якимись причинами не можна отримати прямим шляхом.

Маніпулятивні стратегії осуду передбачають отримання психологічної підтримки, тобто тих знаків уваги і демонстрації добрих намірів від близьких мовцю людей, на які він розраховує у спілкуванні на персональній дистанції. Аналіз фактичного матеріалу показує, що стратегія отримання психологічної підтримки може досягатися такими тактиками, як:

- **тактика компрометування, викриття адресата**

Цю тактику часто використовують жінки, які відчувають ревності. Наприклад:

“But you left me! You left me that night when Caroline came to look for you, and you didn’t come back.”

“No, I didn’t. And I’ve already told you why. It was the end of a long and upsetting evening for you. I was worried I was taking advantage of your vulnerability. And the last thing I wanted was for you to wake up the next day regretting you’d ever clapped eyes on me!” (C. Gregor. Pretence of Love, p. 178).

У цьому випадку жінка (Белла) за допомогою осуду виражає своє роздратування і незадоволення поведінкою коханого. Вона викриває його поведінку, у той же час очікуючи, що він розвіє її підозри і сумніви щодо його

почуттів до неї. Ця тактика може використовуватися і чоловіками. Розглянемо приклади:

*“George, have you lost your mind? Jesus, I’ve never seen you act like that. **He’s a very important man, and here you are flirting with him!**”*

There was a moment of silence, then an angry, “I don’t flirt, Randy! Come on, let’s eat...” (C.Coutler. Aftershocks, p.14).

Ренді виражає своє незадоволення, що його дружина, Джордж, фліртує з іншим чоловіком. Виражаючи свій осуд, він очікує, що вона заперечить це. І відповідь Джордж підтверджує, що мовець досягнув очікуваного перлокутивного ефекту.

Тактику компрометування, викриття адресата використовує також мовець у наступному прикладі.

*“When I saw you on that platform delivering your lecture, so poised and confident and so utterly gorgeous, **with all those men slavering over you –**”*

“They weren’t! They were serious scientists, interested in only what I was saying!” (C. Gregor. Pretence of Love, p. 180).

Люк незадоволений, що на його кохану задивлялись інші чоловіки, коли вона читала лекцію. Проте він висловлює свій осуд лише з метою, щоб Белла заперечила це, підтверджуючи, що вона його кохає. І мовець досягає своєї мети.

Проте інколи ця тактика не приносить бажаного ефекту і веде до посилення конфлікту. Наступний приклад свідчить про неуспішність прагматичного впливу:

“But you said you loved me,” I whispered, ashamed to be saying the words <...>

“I did. But I don’t any more” (D. Koomson. Marshmallows for Breakfast, p.263).

Мовець (Кендра), усвідомлюючи погіршення взаємовідносин з коханим, намагається викликати у нього співчуття, спонукати його до каяття, проте він відверто стверджує про розрив їхніх стосунків.

- тактика іронії

З метою маніпуляції мовець може використовувати мовленнєві акти осуду, прагматичне значення яких протилежне значенню на лінгвістичному рівні. Такі форми осуду є іронічними, критичні зауваження мовця, які в них містяться, є засобом прихованого впливу на адресата. Метою іронії є глузування, висміювання. Оскільки мовленнєвий акт осуду має на меті несхвалення дій адресата, висловлення осуду нерідко супроводжуються використанням іронії з метою здійснення на нього маніпулятивного впливу. Наприклад:

“Good for you,” I say sarcastically. “It’s great that you can deal with what happened” (D. Koomson. Marshmallows for Breakfast, p.430).

У наведеному прикладі лише з контексту і слів автора можна зрозуміти, що мовець осуджує адресата, оскільки у своєму висловленні він використовує лексику з позитивною семантикою (*good, great*). Проте саме використання лексики з інвертованим знаком оцінки підсилює вплив на адресата і веде до досягнення необхідного перлокутивного ефекту.

- **тактика удаваного самоосуду**

Самоосуд – це один із видів самооцінки, який характеризується тим, що особа, яка себе осуджує, критично ставиться до своїх дій, які вона вважає неправильними, поганими. Самоосуд відноситься до інтеріоризованих мовленнєвих актів, які не вимагають безпосередньої словесної реакції від адресата і розраховані швидше на певну психологічну віддачу. Проте хоча об’єктом самоосуду виступає сам суб’єкт оцінки, адресатом цього мовленнєвого акту може бути сам автор або II особа. Коли його адресатом є II особа, мовець може використовувати удаваний самоосуд з метою маніпуляції адресатом для отримання психологічної підтримки. Мовець навмисне використовує мовленнєві акти самокритики, самознищення, демонстрації своєї слабкості. Розглянемо приклади:

“Look, Corrie, I know this is my fault that...”

“No, don’t blame yourself, Felicity. It’s not your fault. Believe me, it’s not” (S. Lewis. Obsession, p. 180).

У наведеному прикладі мовець (Фелісіті) осуджує себе, розраховуючи, що співбесідник повинен заперечити це. І відповідь адресата підтверджує очікування.

“And the Parmesan on the garlic bread. Delicious. Did you grate it yourself?”

“No, I’m too lazy to do that.”

“Sure tastes fresh. You’re quite a gourmet cook” (C.Coutler. Aftershocks, p.70).

Героїня навмисне осуджує себе, що вона надто ледача, очікуючи, що адресат заперечить це. І вона досягає очікуваного перлокутивного ефекту, отримуючи комплімент.

Мовленнєві акти осуду можуть використовуватися мовцем для отримання інформації, яку за якимись причинами не можна отримати прямим шляхом. Маніпулюючи адресатом, мовець вибудовує цю стратегію за допомогою **тактики провокації**. Використовуючи цю тактику, мовець прагне отримати інформацію, яку адресат приховує, не хоче розголошувати. Осуд у формі провокаційних висловлень має на меті викликати у адресата бажання пояснити ситуацію. Розглянемо приклад:

Margaret toyed with another French fry. “When are you going to marry her?”

“I’m not” (C.Coutler. Aftershocks, p.180).

У наведеному прикладі Маргарет бажає дізнатися, чи її співрозмовник збирається одружуватися. Проте, знаючи, що він приховує цю інформацію і не відповідає на її пряме запитання, вона висловлює осуд у формі провокаційного запитання *When are you going to marry her?* У результаті такого маніпуляційного впливу Маргарет досягає бажаного перлокутивного ефекту і отримує інформацію, яка її цікавить.

Однак, як свідчить фактичний матеріал, такі форми осуду є небагаточисельними. Це пояснюється тим, що непряма форма їх вираження обумовлює ризик неправильної інтерпретації їх слухачами. Мовець може використовувати тактику провокації у вираженні осуду лише при умові наявності близьких стосунків з адресатом, будучи впевненим, що останній

правильно інтерпретує інтенцію ініціатора спілкування і відповідь згідно з його очікуванням.

Отже, для вираження осуду в англomовному художньому дискурсі використовуються такі маніпулятивні стратегії: стратегія отримання психологічної підтримки, яка досягається за допомогою тактики компрометування, викриття адресата, тактики іронії і тактики удаваного самоосуду, і стратегія отримання інформації, для реалізації якої служить тактика провокації. Переважна більшість висловлень осуду, у яких використовуються маніпулятивні стратегії, мають непрямий характер. Загроза “обличчю” адресата знижується за рахунок зосередження комунікативної ініціативи на мовцю, а також за рахунок відсутності прямого вираження негативної оцінки поведінки адресата. У цих мовленнєвих актах часто використовується самоосуд мовця, який служить засобом прихованого впливу на адресата. Чим сильніше бажання мовця завуалювати комунікативну ціль свого осуду, тим більше ймовірний вибір непрямой форми. Використовуючи тактику компрометування, викриття адресата, мовець висловлює осуд у прямій формі, оскільки йому необхідно, щоб слухач правильно інтерпретував інтенцію і заперечив висловлення. У той же час досягнення прихованих глобальних цілей вимагає маскування комунікативного наміру – адресат не повинен здогадатися про тиск, який на нього чиниться. У цьому полягає особливість маніпулятивних стратегій осуду.

Крім маніпулятивної прагматичної функції, висловлення осуду виконують регулятивну і катартичну функцію. Тому перспективою нашого дослідження є аналіз регулятивних стратегій осуду і стратегій досягнення психологічної розрядки.

Література

1. Байков В.Г. “Агрессия” и “толерантность”: две стороны речевого воздействия // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації: Зб. наук. праць. – Харків: Константа, 1996. – С. 11-14.

2. Гнезділова Я.В. Емоційність та емотивність сучасного англomовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Нац. лінгвістичний ут-т. – Київ, 2007. – 21 с.
3. Зірка В.В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Нац. ут-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 29 с.
4. Кузенко Г.М. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості емотивних висловлювань негативної оцінки (на матеріалі англomовного художнього дискурсу) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Нац. ут-т. ім. В.Н. Каразіна – Харків, 2006. – 25 с.
5. Сидоренко Е.В. Тренинг влияния и противостояния влиянию. – СПб.: Речь, 2004. – 256 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Coutler C. Aftershocks. – N. Y.: Silhouette Books, 1992. – 252 p.
2. Gregor C. Pretence of Love. – N. Y.: Harlequin Books, 1990. – 187 p.
3. Koомson D. Marshmallows for Breakfast. – L.: Sphere, An Imprint of Little, Brown Book Group, 2007. – 440 p.
4. Lewis S. Obsession. – L.: A Mandarin Paperback, 1996. – 663 p.